

Geen dag zonder Bach

Vijftien gesprekken over een geniale componist

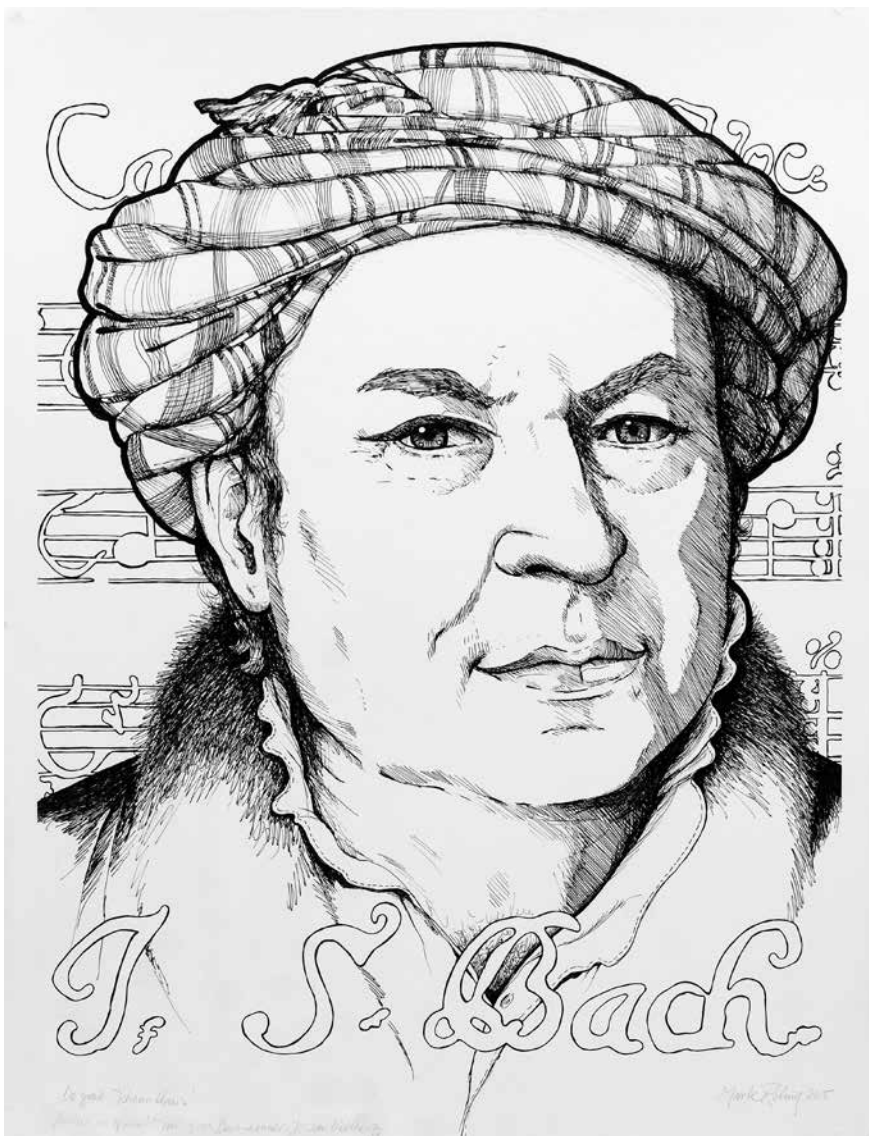
Rinke van der Valle

DAMON

Inhoud

Woord vooraf Masaaki Suzuki	9
Geen dag zonder Bach Rinke van der Valle	13
<i>“Alle tweehonderd cantates wil ik leren kennen”</i> Maarten 't Hart – auteur, Bachfan	21
<i>“Van Bach zou ik graag een aai over mijn bol krijgen”</i> Ton Koopman – dirigent, klavecijnist, organist, wetenschapper	37
<i>“Wondertjes in de Valeriuskliniek dankzij Bach”</i> Govert Jan Bach – auteur, presentator	51
<i>“Bachs muziek heeft een soort drempeltje”</i> Jos van Veldhoven – dirigent	63
<i>“Ik zie overal verhalen in ...”</i> Wim Faas – auteur	79
<i>“Zonder Bach was ik misschien wel vooral pianist geworden ...”</i> Leo van Doeselaar – organist, pianist	91
<i>“Lieber Herr Bach, hoe wilde u ‘Die Kunst der Fuge’ afsluiten?”</i> Christoph Wolff – auteur, wetenschapper	105

<i>“Ik verbaas me elke dag over Bachs inventiviteit”</i>	119
Jan Luth – hymnoloog, organist	
<i>“Ik zou graag een glas wijn drinken met Bach”</i>	133
Peter Kooij – zanger	
<i>“Wij zoeken altijd naar de cadans”</i>	149
Euwe en Sybolt de Jong – organisten	
<i>“Onder de dekens even het riet proberen”</i>	163
Martin Stadler – hoboïst, blokfluitist	
<i>“Dat figuurtje komt bij dit gedeelte ineens in de bas. Geniaal, hè?”</i>	175
Tymen Jan Bronda – dirigent, organist	
<i>“Mijn Bachfieber: het wordt alleen maar erger ...”</i>	187
Harm Sterenberg – Bachfan	
<i>“Ik ken Bach zijn keukentje ...”</i>	203
Kees van Houten – auteur, organist	
<i>“Op de brommer naar de ‘Matthäus’ in Naarden”</i>	221
Marte Röling – beeldend kunstenaar	
<i>“Een engel uit de hemel”</i>	229
Bachs leven en werk	
Rinke van der Valle	
Dankwoord	241
Verantwoording	243

Afb. 1. "De grote Johann thuis" (2015).
Portret van Johann Sebastian Bach door kunstenaar
Marte Røling in opdracht van Jos van Veldhoven.
Zie ook het interview met Marte Røling op p.221

Masaaki Suzuki (1954)

studeerde aan de Tokyo University of Fine Arts orgel en directie. Hij ging zich vervolgens verder bekwamen voor orgel (Piet Kee), klavecimbel (Ton Koopman) en improvisatie (Klaas Bolt) aan het Conservatorium van Amsterdam. In 1981-1983 doceerde hij klavecimbel aan de Muziekhogeschool van Duisburg in Duitsland. Vanaf 2005 was hij docent orgel en klavecimbel aan de Geijutsu Universiteit (Muziekconservatorium) in Tokyo. Op 1 juli 2009 werd hij gastprofessor voor koordirectie aan het Yale Institute for Sacred Music en dirigent van de Yale Schola Cantorum. Vanaf 1990 is hij de muzikdirecteur van het Bach Collegium Japan, dat hij gesticht heeft. Hij werkte ook regelmatig samen met bekende Europese solisten en ensembles. Hij bleef ook in Europa actief en concerteerde onder meer in Frankrijk, Italië, Duitsland, Nederland, Zwitserland en Oostenrijk. Hij heeft alle cantates van Bach opgenomen.

Woord vooraf

Masaaki Suzuki

In de zomer van 1975 ging ik, als 21-jarige, voor het eerst van mijn leven naar Europa. Via Parijs kwam ik in Nederland aan en direct na aankomst ben ik naar Haarlem gegaan om de Grote of St.-Bavokerk te bezoeken. Het was al laat in de avond toen ik op de bel drukte en iemand van de kosterij opendeed. “Ik ben helemaal uit Japan gekomen om het orgel te kunnen zien”, zei ik hem. Hij was zo aardig om mij mee te nemen naar het orgelbalkon. Het was vrijwel donker en ik kon haast niets zien. We kwamen door een deur en hij hield halt waarna ik hem vroeg waar het orgel was. Zwijgend wees hij op iets achter mij en plotseling had ik door dat het een enorme 32-voets pijp (bijna 11 meter lang) van het orgel was. Ik stond versteld. Dus dit is het orgel! En zo, met die verbazing over een 32-voets pijp van het Bavo-orgel begon mijn kennismaking met de Nederlandse cultuur.

Drie jaar later verhuisde ik met mijn vrouw naar Nederland en daar begon de meest intense en stimulerende periode van mijn leven. De taal kende ik nog niet maar toch ben ik begonnen aan een orgel- en klavecimbelstudie in Amsterdam en ontmoette daar veel vrienden. In die tijd is ook onze zoon geboren. Na mijn studie keerde ik terug naar Japan maar elk jaar bezocht ik Nederland en trad ik ook veel op met Nederlandse musici. Zonder deze ervaringen in Nederland zou ik er geen idee van hebben gehad hoe je Bachs werken moet uitvoeren. Je zou kunnen zeggen dat, hoewel Bach een Duitser was, mijn begrip van zijn muziek juist in Nederland is gecultiveerd.

Mijn Bach-ervaringen in Nederland hadden niet alleen te maken met uitvoeringen op orgel of klavecimbel want ik heb in 2005 ook tien keer de *Matthäus-Passion* gedirigeerd tijdens een tournee van

Maarten 't Hart (1944)

studeerde Biologie aan de Rijksuniversiteit Leiden, met als hoofdvak Ethologie. Na zijn diensttijd kreeg hij in 1970 een baan bij de Leidse Universiteit, waar hij in 1978 promoveerde op een proefschrift over het doorkruipgedrag van de driedoornige stekelbaars. Tot 1987 bleef hij wetenschappelijk medewerker bij de universiteit; vanaf dat jaar besloot hij zich volledig aan het schrijven te wijden. Met de roman *Een vlucht regenwulpen* brak Maarten 't Hart door tot een zeer groot publiek en ook de roman *Het woeden der gehele wereld* werd zeer veel gelezen. Maarten 't Hart schreef drie boeken over muziek: *Du holde Kunst*, *Mozart en de anderen* en *Johann Sebastian Bach*. Het laatste boek verscheen in 2000, een uitgebreidere versie daarvan verscheen in 2017.

“Alle tweehonderd cantates wil ik leren kennen”

Maarten 't Hart

Als jongetje van acht hoort Maarten 't Hart bij zijn vriendje Daan op een 45-toeren plaatje de pianobewerking van Myra Hess van BWV 147, en daarvan het zesde deel. Dat is het beroemde en bekende koraal *Wohl mir das ich Jesum habe*, ook wel bekend onder de titel: *Jesu, Joy of Man's Desiring*. Het was zijn allereerste Bach-ervaring. Het stuk mag wat hem betreft als zijn begrafenismuziek klinken. Zijn leven lang is hij al, naast zijn latere schrijverschap, met Bach en zijn muziek bezig. Dat dit ooit zou leiden tot een boek¹ over de door hem bewonderde componist, zal niemand verbazen.

Het adagium *Geen dag zonder Bach* maakt hij zeker waar: elke dag speelt hij een stuk uit het *Wohltemperierte Klavier*. Welk preludium en fuga hij dan kiest, hangt af van zijn stemming. In zijn boek *Johann Sebastian Bach* schrijft hij over het *Preludium en Fuga in Fis-groot* uit deel 1: ‘De allermooiste maten van deze fuga zijn de twee maten voor de slotnoot. Mijn hele leven lang al kan ik het als ik ze gespeeld heb niet over mijn hart verkrijgen om afscheid van deze fuga te nemen. Ik speel die twee maten altijd nóg een keer, en hoe vaak ik ze ook gespeeld heb, altijd weer schieten de tranen in mijn ogen. Ik geloof dat ik dit het mooiste slot vind dat ik van Bach ken. Het is alles tegelijk: zwierig, elegant, en toch ook droevig en smartelijk, liefelijk en volmaakt’. In mijn ooghoek zie ik een vleugel staan in zijn werkkamer waar het interview plaats vindt en ik vraag hem of hij die maten voor mij wil spelen. Inderdaad hoor ik dat die repeterende noten waarover hij schreef voor een speciaal effect zorgen. Over die repeterende noten schrijft hij ook in zijn boek: ‘Dat is zo prachtig! Overal waar hij repeterende noten gebruikt,

1 Maarten 't Hart. *Johann Sebastian Bach*, Amsterdam, 2000

gebeurt er iets bijzonders. Ook in het slotkoor van het eerste deel van de *Matthäus* gebruikt hij die. Ook zo'n geweldig stuk. En dat diende eerst als opening voor de *Johannes-Passion*. Verbazingwekkend dat hij dat overgeheveld heeft naar de *Matthäus*. Dat bewijst voor mij dat hij de *Matthäus* belangrijker vond en als een groots en uniek meesterwerk heeft gezien.'

Binnen de kortste keren zijn we in een geanimeerd gesprek verwikkeld waarbij hij blijk geeft van zijn enthousiasme voor Bachs muziek. Daarbovenop ervaar je zijn jaloersmakende encyclopedische kennis van Bachs enorme oeuvre en kan hij moeiteloos voorbeelden geven om een bepaalde bewering te ondersteunen.

In het Bachjaar 2000, precies 250 jaar na zijn dood, publiceerde Maarten 't Hart het boek over Bach waaruit ik in de inleiding geciteerd heb. De eerste editie uit het jaar 2000 werd via het Kruidvat verkocht. Weliswaar gingen de 120.000 exemplaren in twee weken tijd als warme broodjes over de toonbank, zo vertelt 't Hart, maar vreemd genoeg werd het boek helemaal niet besproken. Een tweede, uitgebreidere versie verscheen in 2017. In deze editie heeft hij een aantal hoofdstukken toegevoegd en ook heeft hij het hoofdstuk over de Bachliteratuur geactualiseerd en uitgebreid. Dat hoofdstuk is een zeer handzame verkenning van de belangrijkste literatuur over Bach en daarin beschrijft 't Hart uitgebreid de genoemde werken. Deze vernieuwde uitgave kreeg wel veel aandacht en de recensies waren over het algemeen positief.

't Hart: "Emanuel Overbeeke vond het mooi dat ik Simon Vestdijk vaak genoemd heb. Inderdaad heb ik destijds bij deze schrijver mijn licht opgestoken over de cantates. In die tijd waren daarover nog vrijwel geen boeken te vinden, wel hele oude maar die waren weer nergens te koop. De werkwijze van Vestdijk was dat hij steeds groepen van tien cantates uit de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag

2 Dit symbool is het zegel dat Bach gebruikte in zijn brieven en documenten. Er zitten de initialen JSB in. Ook gespiegeld (BSJ) komen ze voor.

liet komen en vervolgens speelde hij ze op de piano allemaal door. Dan vind ik het knap dat hij er nog zo veel uitgehaald heeft. Want je kunt als je een cantate op een piano speelt, je niet echt goed voorstellen hoe het origineel met zangers en instrumentalisten zal klinken. Vooral de koorgedeeltes, die moet je horen.”

Wat dat betreft leven we nu in een luxe tijd.

“Nou en of, je kunt alles op internet vinden. Elke cantate staat erop, vaak in meerdere uitvoeringen. Vroeger was je blij als er een nieuwe plaat verscheen. Dan had je weer een paar cantates.”

Boeken over Bach

In zijn werkkamer zie ik een enorme boekenkast die tot het plafond reikt met daarin heel veel Bachliteratuur. Maarten 't Hart zegt, wijzend naar die boekenkast: “Daar bovenin staan de boeken over Bach en op een andere plek hier in huis heb ik nóg meer Bach staan. Laatst was de moeder van pianiste Daria van den Bercken hier op bezoek, haar dochter heeft een Händel-cd opgenomen. Zij verbaasde zich erover dat ze maar drie boeken over Händel zag staan en wel meer dan honderd over Bach. Zelf denk ik dat ik bijna alle literatuur over Bach heb.”

De eerste editie van 't Harts boek over Bach verscheen ook in een Duitse vertaling onder de titel *Bach und ich*. Of de vernieuwde editie ook in Duitsland zal verschijnen, is nog niet duidelijk. 't Hart zegt dat er in het Nederlands niet zoveel boeken over Bach zijn verschenen. Hij noemt als voorbeelden het boek van Ad de Keyzer³ over de *Matthäus-Passion* en dat van Barend Schuurman⁴ over de cantates van Bach. “Een algemeen boek over Bach is er eigenlijk niet. Christoph Wolffs biografie is natuurlijk vertaald in het Nederlands. Mijns inziens zou een grondige Bachbiografie er nog best bij kunnen,

3 Ad de Keyzer. *Bachs grote passie. Een spiritueel-liturgische benadering van de Matthäus-Passion van Johann Sebastian Bach*. Baarn, 2015.

4 Barend Schuurman. *Bachs cantates toen en nu. Toelichtingen en overwegingen bij tekst en muziek van het centrale werk van Johann Sebastian Bach*. Budel, 2014

want het boek van dirigent John Eliot Gardiner⁵ over Bach is wel leuk om te lezen maar het is geen echte biografie. Bovendien heeft hij ook wel aanvechtbare ideeën, zoals over Bachs driftigheid. Allemaal zelf-projectie want Gardiner schijnt zelf een onaangename persoonlijkheid te zijn. Dat Bach ook zo iemand was, weten we helemaal niet.”

Het viel me op dat Gardiner in zijn boek positief is over de boeken die Peter Williams over Bach heeft geschreven.

“Williams is inderdaad zeer deskundig. Hij heeft ook een driedelig boek geschreven over de orgelwerken, dat boek is al wat ouder. In 2013 heeft hij nog een boek over Bach geschreven dat prachtig in elkaar zit. Dat is echt een aanrader, het was zijn zwanenzang. Hij heeft helaas de verschijning net niet meer meegemaakt.”

Kennismaking met Bachs muziek

Kwam Maarten 't Hart zoals gezegd als achtjarig jongetje onder de indruk van *Wohl mir das ich Jesum habe*, BWV 147, later kwamen er meer luisterervaringen die een onuitwisbare indruk bij hem hebben achtergelaten.

Zo hoort hij in de kerk in Maassluis organist Koos Bons oefenen op de bewerking voor orgel van de cantate *Ach bleib uns, denn es will Abend werden*, BWV 6. Hij vroeg Bons na afloop of hij deze nog een keer wilde spelen. 't Hart: “Hij keek op van de speeltafel en mompelde nors: ‘Waarom?’, zag toen mijn vochtige ogen en vroeg: ‘Vond je dat dan zó mooi?’ Ik kon alleen maar knikken en speciaal voor mij speelde hij het stuk opnieuw.”

Bij vrienden thuis hoorde hij de cantate *Du Hirte Israë!, höre*, BWV 104. Dat was een plaat die je kon krijgen via MMS, de Muzikale Meesterwerken Serie⁶. Op de achterkant stond cantate 80⁷. Toen

5 John Eliot Gardiner. *Bach. Muziek als een wenk van de hemel*. Amsterdam, 2013

6 Wat betreft MMS: zie ook het interview met Govert Jan Bach, pagina 53.

7 't Hart bedoelt met cantate 80: BWV 80, dit geldt voor alle cantatenummers die hij in het interview noemt.

Een dag met Bach

“Als ik Bach een dag lang op bezoek zou krijgen, zou ik, nadat ik hem eerst uitgebreid de gelegenheid had gegeven om alles te zeggen wat hij kwijt zou willen, hem vragen hoe het componeren bij hem zijn beslag kreeg. Viel het hem in? Kant en klaar? Hoe is, zou ik willen weten, zo’n beginkoor ontstaan als dat van cantate 104? Je zou overigens het nummer niet kunnen noemen, want Bach kende die nummers niet. Waar komt die meesterlijke fugato op *Der du Joseph hütest wie der Schafe, erscheine* vandaan? Is dat een inval? Moest daarover nagedacht worden, werd eraan gesleuteld? En zoiets ongelofelijks als het *Air* uit de Derde Suite? Hoe ontstond nu zoiets? Was hij er zich van bewust dat in dit bijzondere geval iets buitengewoons gelukt was? Of vond hij het doodnormaal om zoiets te componeren? En zo’n melodie als die van de alt-aria uit cantate 117 of de sopraanaria uit cantate 149, viel hem dat in? Of moest die langzaam opgebouwd worden?

Ik zou hem ook graag wat laten horen en dan vooral gericht op de tempi. Kloppen die zoals die nu gebruikelijk zijn? Of is mijn vermoeden juist dat het allemaal veel te snel gespeeld wordt?”